

При всій важливості юридичних норм, що регламентують правоохоронну діяльність, природа і сутність цієї діяльності, як людської значною мірою детермінована природою самої людини. Тому змістовний аналіз природи і сутності людини як об'єкта і суб'єкта правоохоронної діяльності є об'єктивно необхідним.

¹ Рабинович П. М. Упрочнение законности – закономерность развитого социализма. – Львів, 1975. – С. 68.

² Кудрявцев В. Н., Лукашева Е. А. Социалистическое правовое государство. – М., 1989. – С. 6–7.

³ Третьяков Ф. Ф. Сущность и принципы социалистической законности. – Ленинград, 1971. – С. 39.

⁴ Борисов Г. А. Отправные нормативные установления советского законодательства: Автореф. ... докт. юрид. наук: 12.00.01. – Харьков, 1991. – С. 45.

⁵ Явич Н. Г. Право развитого социалистического общества. Сущность и принципы. – М., 1978. – С. 224.

⁶ Колодій А. М. Принципи права України. – К., 1998. – С. 208.

⁷ Невзоров И. Л. Принцип законности в правоприменительной деятельности. Дисс. ... канд. юрид. наук. – Х., 2002.

⁸ Теорія держави і права: Навчальний посібник / За заг. ред. В. В. Копейчикова. – К., 2002. – С. 249.

⁹ Там само.

Резюме

Стаття присвячена актуальним проблемам забезпечення законності та правопорядку, гуманізації правоохоронної діяльності, утвердженню принципу гуманізму в контексті зазначених процесів щодо захисту прав, свобод та законних інтересів особи.

Ключові слова: законність, правопорядок, правоохоронна діяльність, принцип гуманізму, принцип справедливості, права особи.

Резюме

Статья посвящена актуальным проблемам обеспечения законности и правопорядка, гуманизации правоохранительной деятельности, утверждению принципа гуманизма в контексте указанных процессов по защите прав, свобод и законных интересов личности.

Ключевые слова: законность, правопорядок, правоохранительная деятельность, принцип гуманизма, принцип справедливости, права человека.

Резюме

This article is devoted to problems of law and order and humanization of law enforcement, strengthening the principle of humanism in the context of these processes to protect the rights, freedoms and lawful interests of individuals.

Key words: legitimacy, law, law enforcement, the principle of humanism, the principle of justice, individual rights.

Отримано 15.06.2011

Л. А. КОРУНЧАК

Лариса Анатоліївна Корунчак, викладач Херсонського юридичного інституту Харківського національного університету внутрішніх справ

ПРОБЛЕМА ВИКОРИСТАННЯ СИНЕРГЕТИЧНОГО ПІДХОДУ ПРИ ДОСЛІДЖЕННІ ПРАВОВИХ ЯВИЩ

Актуальність теми визначається сучасною методологічною і теоретичною ситуацією в соціально-гуманітарних (у т.ч. і правових) науках, які розвиваються переважно в рамках лінійної парадигми, що зазвичай представляють соціальну еволюцію як одноваріантний і безальтернативний розвиток. Подібні уявлення про соціальну динаміку потребують змін. Сьогодні постала гостра проблема адаптації до глобальних перетворень, формування нового світогляду, що відповідає сучасності та здатний розширити можливості людини щодо розуміння різних правових явищ і процесів навколо. Невипадково останніми роками проведено цілу низку наукових конференцій з питань методології держави і права, які дають змогу висвітлити актуальні проблеми державно-правового розвитку з урахуванням сучасного стану розвитку науки – філософії, соціології, політології, психології, нових напрямків та підходів, які розробляються цими науками.

Як зазначають провідні науковці в галузі права, перед історико-теоретичними дисциплінами в системі юридичних наук сьогодні постає важливе завдання з оновлення свого змісту, переорієнтації на дослідження державно-правової реальності під кутом загальноновизнаних візирів демократії, функціонування соціальної і правової державності, механізмів забезпечення та захисту прав і свобод людини. Для цього теоретики та історики держави і права повинні критично переосмислити ті напрацювання, що були зроблені в попередній період, запропонувати нові підходи до розв'язання актуальних проблем та шляхи їх вирішення¹.

Проблеми методології держави і права досліджували Р. Циппеліус, Г. Єллінек, А. Б. Венгеров, О. В. Петришин, Д. А. Керимов, І. Л. Честнов, В. М. Сирих та ін. Що ж стосується синергетичного підходу, то спеціалізованої наукової літератури з цієї теми достатньо, але майже всі джерела висвітлюють його з боку технічних або природничих наук. Публікації, які стосуються можливості застосування синергетики в правовій сфері, практично відсутні. Виключення складають роботи А. Б. Венгерова.

Значна частина ідей, що викладені в статті, розроблена завдяки роботам засновників синергетики Г. Хакена та І. Пригожина, чії наукові інтереси в останні роки змістились в сторону соціальних наук, та провідних представників російської синергетичної школи: С. П. Курдюмова, О. М. Князевої, Г. Г. Малінецького та ін. За словами В. А. Вагуріна, синергетика як теорія самоорганізації локальних систем і методологія міждисциплінарної спрямованості досліджень відіграє на сучасному етапі еволюції науки системоутворюючу роль головної основи нової революційної концепції пізнання. Інтегруючись з іншими сучасними теоріями динамічних процесів складних систем, вона кладе початок радикальному зрушенню мислення від досліджень статичного стану систем і структур до розуміння процесів їх еволюційної динаміки. На відміну від класичних і неklasичних парадигм, синергетика націлює на дослідження не того, що стало, а того, що стає, не на буття, а на динаміку процесів його еволюції². Задум Г. Хакена, одного із засновників синергетики, полягав у тому, щоб вона відігравала роль метанауки, що помічає й вивчає загальні закономірності різноманітних систем, які приватні науки вважали своїми. Ідеї, поняття, концепції синергетики сьогодні все частіше використовуються в економіці, соціології, політології, державному управлінні, впливаючи тим самим на наш світогляд, наше сприйняття дійсності.

Ще на початку ХХ століття засновник німецької соціології права Г. Єллінек писав: «Всякий, хто приступає до дослідження основних соціальних проблем, не може не відчувати з перших же кроків відсутності глибоко продуманої методології. У літературі вчення про державу володарює в цьому відношенні величезна плутанина». На думку вченого, будь-яке дослідження основних явищ державного і правового життя для того, щоб стати плідним, повинно починатися з встановлення методологічних принципів на основі результатів новітніх пошуків у галузі теорії пізнання і логіки³.

Ці слова, висловлені більше ста років тому, є актуальними й нині. Як відзначає Д. А. Керимов, сьогодні фактично зникли фундаментальні правознавчі дослідження. Правознавство стоїть перед загрозою потонути у великій кількості матеріалу, який накопичився по другорядним, окремим питанням, що не об'єднані в систему. Відсутнє достатньо ясне уявлення про те, що за допомогою набутих стереотипів, шаблонів, зкам'янілих штампів, застарілих форм мислення рішення складних проблем виключається. Викладена досить негативна оцінка стану сучасного правознавства в цілому, можливо, комусь здасться надмірно песимістичною, несправедливою, але навряд чи хто-небудь захоплений нинішніми доволі скромними досягненнями в даній області⁴.

Багато змін відбулось і в українському суспільстві: ми перебуваємо в кардинально новій політичній, економічній, духовно-ідеологічній ситуації порівняно з кінцем ХХ століття; її основними ознаками є соціально-господарська стагнація, політична та культурно-моральна невизначеність. Головним же протиріччям існуючого правопорядку є суттєва відмінність між нормою закону та її розумінням, результатами застосування членами суспільства, для яких цей закон створювався. Логічно було б припустити, що збільшення кількості позовів мало б свідчити про підвищення рівня правової свідомості громадян, а отже, і правової культури. А оскільки остання є однією з якісних характеристик правової системи, то й про зміцнення правової системи взагалі. Проте, на жаль, такий перехід «кількості в якість» не відбувається. Найпопулярніше гасло сьогодні – у душі позитивізму ХІХ століття – «дайте нам гарні закони». Водночас, постає природне питання: чи достатньо об'єднати декілька норм у певну форму, щоб ці норми були адекватно сприйняті суспільством та належним чином регулювали відносини в ньому? Право, доведене наприкінці ХХ століття до бездоганності комп'ютерної системи, відстає від проблем людства, тому методологія юридичної науки повинна системно відповісти на виклики сьогодні, використовуючи філософські та наукові досягнення попереднього тисячоліття. Один із варіантів ймовірних відповідей пропонує синергетика.

У середині восьмидесятих років минулого сторіччя Г. А. Туманов писав: «Думається, теорія державного управління збагатиться, якщо використає ідеї та положення синергетики – нового наукового напрямку, що досліджує конкретні механізми і закономірності самоорганізації, яка розглядається як результат активності та саморуху матерії»⁵. Відомий теоретик держави і права А. Б. Венгеров з приводу змін, що відбуваються в сучасній методології права, зазначав, що одні зміни відображають загальну методологічну кризу всього вітчизняного суспільствознавства, в основі якого лежить криза так званої матеріалістичної діалектики (рухнула утопічна комуністична ідея, захиталась і її методологічна основа – діалектика). Другі зміни свідчать про воістину революційні зміни у всій сфері наукового знання, а саме ті, які пов'язані з формуванням... синергетичного світосприйняття, що йде на зміну діалектико-матеріалістичним уявленням... Розповсюдження цих методологічних новин у науковому правовому знанні – не данина моді, не переодягання в новий, «синергетичний» одяг старих, звичних положень. Що стосується вивчення права в його цілісності, ця синергетична методологія представляє собою не кон'юнктурне механічне запозичення, а означає органічну потребу вивчати право в його нових формах існування, адекватних переходу людства в загальнопланетарному масштабі до ринкових процесів, що саморегулюються в економічному житті, до формування потужної інформаційної сфери людства, до політичного поліцентризму (появі декількох потужних центрів) і спонтанним початком у сучасному міжнародному житті⁶. На можливість використання синергетичного підходу в юридичних дослідженнях звертав увагу й І. Л. Честнов⁷.

Розвиток (динамічний процес)	Діалектика	Синергетика
Причини	Єдність і боротьба протилежностей; протиріччя; заперечення заперечення; перехід кількості в якість	Нерівноважність; нестабільність; кризи; еволюція і коеволуція
Форми	Переривання поступовості; «скачки»; «по спіралі» («зняття»); від нижчого до вищого	Накопичення флуктуацій (відхилень); біфуркація; фазові переходи; самочинний перехід системи в новий стан; нелінійність, лавиноподібні процеси; самоорганізація
Властивості	Детермінованість; випадкове – форма прояву необхідного	Вірогідна випадковість; ворожильний випадок (поява віяла можливостей та їх відбір); детермінованість (окремі області універсуму)
Фактори	Об'єктивні, суб'єктивні; закономірності; тенденції	Малі впливи; випадок; аттрактори; параметр порядку; вплив процесів на мікрорівні через мезорівні на макрорівні
Результати	Необхідне в кінцевому випадку; поворотний рух; зміни (в тому числі вплив середовища, що змінилося, на суб'єкт динамічного процесу)	Поява багаторівневого цілого – яке не дорівнює сумі частин; нова нерівноважність; необратимість; невідповідність замислу; ускладнення
Способи пізнання і перевірка результатів	Сходження від абстрактного до конкретного і від конкретного до абстрактного; практика – критерій істини	Раціоналізм; редукціонізм; коеволуціонізм; непередбачуваність

У теорії держави та права синергетику відносять до загальних (філософських) підходів до дослідження держави і права⁸. Синергетика є надзвичайно складним міждисциплінарним напрямком, оскільки в результаті свого бурхливого розвитку поряд із теорією самоорганізації включила й інші нові та дуже складні теорії – дисипативних структур, автопоезису, хаосу, біфуркацій, катастроф та ін. Як відзначає Г. Хакен, суть синергетики розкривається в наступному: 1) досліджувані системи складаються з декількох або багатьох однакових або різнорідних частин, які перебувають у взаємодії одна з одною; 2) ці системи є нелінійними; 3) при розгляді фізичних, хімічних і біологічних систем мова йде про відкриті системи, які далекі від теплової рівноваги; 4) ці системи перебувають під впливом внутрішніх і зовнішніх коливань; 5) системи можуть стати нестабільними; 6) відбуваються якісні зміни; 7) у цих системах виявляються емерджентні нові якості; 8) виникають просторові, часові, просторово-часові або функціональні структури; 9) структури можуть бути впорядкованими або хаотичними; 10) в багатьох випадках можлива математизація⁹.

Майже 20 років тому А. Б. Венгеров наводив відмінності між діалектикою та синергетикою, як новим світосприйняттям, що приходить на зміну діалектиці, у вигляді таблиці¹⁰:

Крім того, А. Б. Венгеров припускав, що синергетика, як нова парадигма в методології суспільних наук, можливо буде включати в себе діалектику як частковий метод для деяких областей або замінить її принципово новими підходами до дійсності¹¹.

У той же час, незважаючи на бурхливий розвиток і значну увагу до цього методу, в правових дослідженнях синергетичний підхід застосовується досить рідко, хоча може мати широке значення й використання при вивченні різних аспектів державно-правової дійсності: зокрема, вивчення права і його елементів у процесі становлення, динаміки; використання модельного мислення (встановлення зв'язків між різними системами через адекватну модель); застосування математичного апарату та ін.

Вивчаючи будь-яку систему, синергетика відволікається від її початкової природи, зводить її до моделі, а потім вивчає цю модель своїми методами. Більш того, часом за допомогою синергетичних методів системи абсолютно різної природи можуть бути зведені до однієї моделі, а тоді всі результати, що є надбанням однієї з наук, можуть бути (з відомою долею обережності) перенесені в іншу науку і зроблені доступними для спеціалістів цієї науки. Насправді подібний процес встановлення зв'язків між різними системами через адекватну модель може бути дуже складним, вимагає певної кваліфікації фахівця, «синергетичного виховання», адже ми сприймаємо з побаченого лише те, про що знаємо, моделлю чого володіємо. У даній ситуації важливо побачити суть модельного мислення, ті образи, які мають на увазі природознавці та математики.

Не менш складним є процес викладення результатів, отриманих синергетикою, на «національній» мові тієї науки, до якої належить дане явище: процес встановлення зв'язків висуває певні вимоги і до самої моделі, і до процесу її побудови та тлумачення результатів. Викладення основних понять та ідей, якими оперує синергетика, неможливе хоча би без часткового застосування математичного апарату, оскільки вона багато в чому бере свій початок у природничих наук. Математичний апарат, який з успіхом застосовується в цих науках, забезпечує універсальність опису явищ різної природи. Зокрема, відомий російський вчений В. С. Нерсисянц кваліфікує право в якості математики свободи¹². Там, де математизація утруднена, поки-що або в принципі недосяжна, синергетика може бути використана в якісному вигляді, як феноменологічна синергетика.

Не викликає сумнівів, що право є складною відкритою системою, яка складається з багатьох елементів. Водночас, право не окреслюється тільки нормами, правилами поведінки або іншими структурними елементами, які входять до його складу. Право, як ціле – не тільки сума частин, які його складають, а значно більше; і це ціле має більше властивостей, ніж проста сума властивостей його елементів. Таке розуміння права пов'язане з одним із основних понять синергетики – емерджентністю.

Особливе значення має застосування синергетичного підходу при дослідженні джерел права, оскільки дає можливість зрозуміти як саме проходить відбір юридично значимої інновації, хто здійснює цей відбір, наскільки можливий прогноз його результату. Синергетика розглядає будь-який розвиток як нелінійний і багатоваріантний, доводить безпосередній зв'язок порядку і хаосу. Так, кожна відкрита система, в тому числі і право, саме завдяки своїй відкритості перебуває в постійному змінненні – флуктуації. Вплив флуктуації на систему може бути різним в залежності від їхньої сили: 1) якщо флуктуації недостатньо сильні, система відповідає на них виникненням сильних тенденцій повернення до старого стану, структури або поведінки; 2) якщо флуктуації дуже сильні, система може бути зруйнована взагалі; 3) третій варіант – формується нова структура, змінюється стан, поведінка та/або склад системи. Цей критичний момент у розвитку системи називається біфуркацією, точкою вибору подальшого шляху і характеризується певною непередбачуваністю: система може стати або більш хаотичною, або може з'явитись нова впорядкована структура.

Крім того, базис синергетичної методології складає уявлення про дискретні спектри еволюційних шляхів розвитку складних систем. Тільки певні структури «дозволені» властивостями системи. Юридичні явища мають грані, рівні, природу, що не вичерпуються пізнанням права, як абстрактно-теоретичного феномену, без урахування його культурно-історичних визначень. Глибинна нормативність міститься у вихідних структурах мови, архетипових образах поведінки: багато людей діють правомірно, не знаючи юридичних норм. Усе, що не відповідає структурам, потенційно дозволеним системою, буде змите, знищене дисипативними процесами. Отже, правова інновація не повинна бути «зовсім новою», ніяк не пов'язаною з традицією системи, щоб не бути проігнорованою, не залишитись на «папері».

Викладене висвітлює механізм малих впливів, які інколи спричиняють перебудову всієї системи суспільних відносин, та роль випадку в динаміці системи. У даній ситуації ми маємо можливість говорити про феномен «навіпаки», що характеризувався А. Б. Венгером, як такий, коли задум розходиться з результатами тих або інших дій, дає протилежний задуманому стан, що особливо актуально в правотворчому процесі при прийнятті законів¹³. За його словами, саме завдяки синергетиці випадок виявляється не формою прояву необхідності, не явищем, причина якого є настільки малою і загубленою серед інших, що її просто не знайшли і не зрозуміли, а тим, чим він є насправді, – самостійною характерною властивістю, умовою, конструктивним елементом політичного життя¹⁴.

Об'єктивно-юридична реальність, яка не усвідомлена в поняттях юриспруденції, не закріплена безпосередньо в нормах права, має значний вплив при впровадженні, «приживанні» самих цих норм у суспільстві після їх прийняття. І задача сучасної методології – знайти вимір права, який не розривав би цілісність права з духовним устроєм, унікальним світом, традиціями кожної окремої країни. Такі зв'язки дозволяють нам сьогодні побачити синергетика, адже вона представляє право, як складну, нерівноважну, відкриту, нелінійну, динамічну систему.

¹ Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т. / Х.: Право, 2008. – Т. 1: Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України; за заг. ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина. – 728 с. – С. 7.

² Вагурин В.А. Синергетика эволюции современного общества / В.А. Вагурин; послесл. М.П. Семесенко, Н.Н. Скорохода. – Изд. 3-е, стереотипное. – М.: КомКнига, 2007. – 216 с. – (Синергетика в гуманитарных науках). – С. 6–7.

³ Еллинек Г. Общее учение о государстве / Г.Еллинек. – СПб, 1908. – 626 с. – С. 19–20.

⁴ Керимов Д.А. Методология права: Предмет, функции, проблемы философии права / Д.А. Керимов. – 5-е изд. – М.: Изд-во СГУ, 2009. – 521 с. – С. 495–498.

⁵ Туманов Г.А. Организация как функция государственного управления / Г.А. Туманов // Советское государство и право. – 1986. – № 1. – 40–41 с. – С. 40.

⁶ Венгеров А.Б. Теория государства и права: учеб. [для юрид. вузов] / А.Б. Венгеров. – 8-е изд., стер. – М.: Издательство «Омега-Л», 2011. – 607 с. – С. 308–311.

⁷ Честнов И.Л. Правопонимание в эпоху постмодерна / И.Л. Честнов. – СПб, 2002. – 272 с. – С. 166.

⁸ Загальна теорія держави і права: підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів / М-во освіти і науки України; за ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина. – Х.: Право, 2009. – 584 с. – С. 27.

⁹ Князева Е.Н. Основания синергетики: Человек, конструирующий себя и свое будущее / Е.Н. Князева, С.П. Курдюмов. – М.: КомКнига, 2010. – 232 с. – (Синергетика: от прошлого к будущему). – С. 182.

¹⁰ Венгеров А. Синергетика и политика / А.Венгеров // Общественные науки и современность. – 1993. – № 4. – 55–69 с. – С. 57.

¹¹ Венгеров А.Б. Теория государства и права: учеб. [для юрид. вузов] / А.Б. Венгеров. – 8-е изд., стер. – М.: Издательство «Омега-Л», 2011. – 607 с. – С. 309–310.

¹² Нерсесянц В.С. Юриспруденция. Введение в курс общей теории права и государства. Для юридических вузов и факультетов / В.С. Нерсесянц. – М.: Издательская группа НОРМА – ИНФРА•М, 1998. – 288 с. – С. 27.

¹³ Венгеров А.Б. Теория государства и права: учеб. [для юрид. вузов] / А.Б. Венгеров. – 8-е изд., стер. – М.: Издательство «Омега-Л», 2011. – 607 с. – С. 312.

¹⁴ Венгеров А. Синергетика и политика / А.Венгеров // Общественные науки и современность. – 1993. – № 4. – 55–69 с. – С. 62.

Резюме

У статті коротко характеризується сучасний стан методології держави і права. Автором звертається увага на оригінальність і своєрідність синергетики, як міждисциплінарного підходу в дослідженнях, та розглядається можливість використання цього методу при дослідженні правових явищ.

Ключові слова: синергетика, методологія, методи дослідження, право, джерела права.

Резюме

В статье коротко характеризуется современное состояние методологии государства и права. Автором обращается внимание на оригинальность и своеобразие синергетики, как междисциплинарного подхода в исследованиях, и рассматривается возможность использования этого метода при исследовании правовых явлений.

Ключевые слова: синергетика, методология, методы исследования, право, источники права.

Summary

The modern state of the methodology of state and law is briefly characterized in the article. The originality and peculiarity of the synergetics as of an interdisciplinary approach in the research are paid attention to; the possibility of the use of this method while researching legal phenomena is examined.

Key words: synergetics, methods of research, law, sources of law.

Отримано 18.07.2011

О. А. КОТЕНКО

Олег Анатолійович Котенко, аспірант Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

ПРАВО ЯК ЯВИЩЕ СОЦІАЛЬНОЇ ДІЙНОСТІ (СОЦІАЛЬНИЙ ВИМІР)

Проблема соціального призначення права, його соціального «навантаження», розгляд і усвідомлення ролі, яку воно покликано виконувати в регулюванні суспільних відносин, неодноразово обговорювалися у вітчизняній юридичній науці. Слід зазначити, що сучасна правова доктрина може характеризуватися виокремленням наступних векторів щодо характеристики означеної проблеми:

– розгляд права як соціокультурного явища (О. В. Петришин)¹;

– розгляд права у співставленні з іншими правопізнавальними конструкціями (В. Д. Бабкін, Н. М. Оніщенко)²;

– розгляд права як динамічного явища, що характеризується відповідним «рухом» до «європейського праворозуміння» (П. М. Рабінович)³;

– розгляд права як однорідного явища з правами людини (М. І. Козюбра)⁴;

– розгляд права як складової творчої активності особистості (А. П. Заєць)⁵ тощо.

Інше, більш усталене дослідження проблеми праворозуміння пов'язано з традиційними підходами до нього:

– природно-правовим;

– позитивістським;

– філософським;

– соціологічним;

– інтегративним тощо.

У сучасній юридичній науці існує досить розгалужена сукупність шкіл праворозуміння, кожна з яких вивчає певний аспект такого поліструктурного явища, як право (юридичний позитивізм, «чиста теорія права», історична школа права) та широке розуміння права (природно-правова школа права, соціологічна, психологічна школи та інтегративний підхід до права). Інтегративне розуміння права є результатом спроби визначення його поняття шляхом поєднання кількох підходів. Основні ідеї зазначеного підходу було обґрунтовано у західній науці (Дж. Холл, Г. Дж. Берман) та вітчизняній (П. Сорокін, марксистське розуміння права, комунікативна теорія права А. Полякова). Основним призначенням інтегративного розуміння права є спроба подолання негативних сторін вузьконормативного підходу та введення до його змісту певних аспектів окремих шкіл широкого праворозуміння.

Досить широкий спектр ідей інтегративної юриспруденції та наявність значної кількості шкіл, що її складають, обумовлює необхідність концентрації уваги на одній із них. На нашу думку, заслуговує на увагу комунікативний підхід до права, обґрунтований А.В. Поляковим. Сучасна постнекласична теорія права розвивається як міждисциплінарне знання, тобто знання формується «на стику» різних наук. Міждисциплінар-